

LINGUOCULTURAL AND PHRASEOLOGICAL ANALYSIS OF
CHINESE REALIA IN THE WORKS OF ALISHER NAVOI

Mo‘ydinova Gulnigorxon Furqatbek qizi

1st-year Master’s Student Program: Comparative Linguistics and Linguistic
Translation Studies Tashkent State University of Oriental Studies

E-mail: gulnigorxon09@gmail.com Tel: +998 99 369 01 30

Annotation. The article analyzes Chinese realia found in the works of Alisher Navoi — «Chin,» «Khito,» «khoqon,» «mushki xito,» «nigori chin,» «chinsuvor,» and other lexical-cultural units — from phraseological and linguocultural perspectives. The poems «Farhod and Shirin,» «Sab’ ai Sayyor,» and «Saddi Iskandariy» from the «Khamsa» cycle, as well as the ghazals included in the «Khazoyin ul-maoniy» divan, are drawn upon as research material. The article demonstrates the resemanticization of these realia within phraseological compositions in Navoi’s artistic world as symbols of beauty, art, refinement, and cultural exoticism, and records the linguocultural traces of cultural connections that emerged via the Great Silk Road in Navoi’s text.

Key words: Alisher Navoi, Chinese realia, phraseologism, linguoculturology, «Chin,» «mushki xito,» «nigori chin,» Great Silk Road, comparative analysis.

ALISHER NAVOIY ASARLARIDAGI XITOIY REALIYALARINING
LINGVOMADANIY VA FRAZEOLOGIK TAHLILI

Mo‘ydinova Gulnigorxon Furqatbek qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,

Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik yo ‘nalishi 1-kurs magistranti

E-mail: gulnigorxon09@gmail.com; tel.: +998 99 369 01 30

Annotatsiya. Maqolada Alisher Navoiy ijodida uchraydigan xitoy realiyalari — “Chin”, “Xito”, “xoqon”, “mushki xito”, “nigori chin”, “chinsuvor” va boshqa leksik-madaniy birliklar — frazeologik va lingvomadaniy nuqtai nazardan tahlil etiladi. Tadqiqot materiali sifatida “Xamsa” turkumiga kiruvchi “Farhod va Shirin”, “Sab’ ai

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-5, 2026**

sayyor”, “Saddi Iskandariy” dostonlari hamda “Xazoyin ul-maoniy” devoniga kiruvchi g‘azallar tahlilga jalb qilinadi. Maqolada ushbu realiyalarning Navoiy badiiy olamida go‘zallik, san‘at, nafislik va madaniy egzotika ramzi sifatida frazeologik tarkibda qayta semantizatsiyalanishi ko‘rsatiladi va Buyuk Ipak yo‘li orqali yuzaga kelgan madaniy aloqalarning Navoiy matnidagi lingvomadaniy iz-dalillari qayd etiladi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, xitoy realiyalari, frazeologizm, lingvomadaniyatshunoslik, “Chin”, “mushki xito”, “nigori chin”, Buyuk Ipak yo‘li, qiyosiy tahlil.

Аннотация. В статье анализируются китайские реалии, встречающиеся в творчестве Алишера Навои, — «Чин», «Хито», «хокан», «мушки хито», «нигори чин», «чинсувор» и другие лексико-культурные единицы — с фразеологической и лингвокультурологической точек зрения. В качестве материала исследования привлекаются дастаны «Фархад и Ширин», «Семь планет» («Саб’ай сайёр»), «Стена Искандара» («Садди Искандарий»), входящие в цикл «Хамса», а также газели, включённые в диван «Хазойин ул-маоний». В статье показывается ресемантизация данных реалий в составе фразеологизмов в художественном мире Навои в качестве символов красоты, искусства, изящества и культурной экзотики, а также фиксируются лингвокультурологические следы культурных связей, возникших благодаря Великому шёлковому пути, в текстах Навои.

Ключевые слова: Алишер Навои, китайские реалии, фразеологизм, лингвокультурология, «Чин», «мушки хито», «нигори чин», Великий шёлковый путь, сравнительный анализ.

Alisher Navoiy ijodida Xitoy (chag‘atoy tilida — “Chin” va “Xitoy”) topografik, madaniy va estetik realiya sifatida faol qo‘llaniladi. Ushbu leksik birliklar ko‘p hollarda mustaqil toponim sifatida emas, balki frazeologik birikmalar va barqaror metaforik tasvirlar tarkibida kelgan: “nigori chin”, “mushki xito”, “chinsuvor”, “chin naqqoshi”

va boshqalar¹. Ushbu lingvomadaniy birliklar Navoiy badiiy olamida muayyan semantik kodga ega bo‘lib, ular orqali shoir go‘zallik, san’atkorlik, nafislik va egzotik uzoqlik konseptlarini ifodalaydi.

Mazkur maqolaning maqsadi — Navoiy asarlaridagi xitoy realiyalarining frazeologik-lingvomadaniy tahlilini amalga oshirish, ularning semantik tuzilishini va obrazli qo‘llanish xususiyatlarini ko‘rsatish hamda bu birliklarning Navoiy lingvomadaniy tizimidagi o‘rnini aniqlashdir. Tahlil asosan “Farhod va Shirin”, “Sab’ai sayyor”, “Saddi Iskandariy” dostonlari va “G‘aroyib us-sig‘ar” devonidagi g‘azallar materiali asosida olib boriladi.

Tarixiy-madaniy asos: Buyuk Ipak yo‘li orqali aloqalar

Navoiy asarlaridagi xitoy realiyalarining boyligi tasodifiy hodisa emas: u Buyuk Ipak yo‘li bo‘ylab asrlar davomida shakllangan O‘rta Osiyo va Xitoy o‘rtasidagi savdo-madaniy aloqalarning lisoniy iz-dalilidir. Samarqand, Buxoro va Hirot kabi yirik shaharlar, shu jumladan Temuriylar davrining poytaxti Hirot, Xitoy san’ati, ipagi, chinnisi va badiiy realiyalari bilan tanish bo‘lgan savdo va madaniy markazlar sifatida faoliyat ko‘rsatgan. Bu realiyalar asta-sekin turkiy va forsiy adabiy tillarga o‘zlashib, XV asrga kelib Navoiy ijodida yuqori darajada badiiy qayta ishlangan ko‘rinishga ega bo‘lgan².

Temuriylar davri badiiy madaniyatida xitoy san’ati alohida ahamiyatga ega edi. Hirot miniatyura maktabida xitoy rassomligining ta’siri kuzatilgan, saroy ustaxonalarida xitoy chinni va shoyi matolari yuqori baholangan. Bu madaniy atmosfera Navoiy badiiy tafakkurida xitoy realiyalarining positiv konnotatsiyasini — yuqori san’atkorlik, nafislik va estetik mukammallik ramzi sifatida tushunilishini shakllantirgan.

Navoiy asarlaridagi xitoy realiyalarining tasnifi

¹Navoiy A. Xamsa. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991. — 512 b.

²Бертельс Е. Э. Избранные труды. Т. IV: Навои и Джамии. — М.: Наука, 1965. — 499 с.

Navoiy ijodidagi xitoy realiyalarini funksional-semantik yondashuvda quyidagi asosiy guruhlarga ajratish mumkin. Birinchi guruhni toponimik realiyalar tashkil etadi: “Chin”, “Xito” (yoki “Xitoy”), “Mochin” (Janubiy Xitoy). Bu leksemalar ko‘p hollarda oddiy geografik ma’noda emas, balki uzoq, egzotik va go‘zal bir dunyoning metonimik ishorasi sifatida qo‘llaniladi.

Ikkinchi guruh — antroponimik va ijtimoiy realiyalar. Bularga “Sab’ai sayyor” dostonidagi xitoylik go‘zal Dilorom obrazi va “Saddi Iskandariy”dagi xitoy hukmdori — “Xoqon” obrazi kiradi³. “Farhod va Shirin” dostonida esa Farhod aslida Xitoy xoqonining o‘g‘li sifatida tasvirlanadi va uning shakllanishida Xitoy madaniyati va san’atkorlik tarbiyasi markaziy o‘rin tutadi⁴. Bu antroponimik va ijtimoiy realiyalar Navoiy ijodida Xitoyni nafaqat makon, balki insoniy fazilatlar, taqdir va badiiy kamolot bilan bog‘liq keng konseptual maydon sifatida gavdalantiradi.

Uchinchi guruh — predmet-moddiy realiyalar. Bularga “mushki xito” (Xitoy mushki), “ibrishim” (xitoy ipagi), “chin g‘assoli” (Xitoy kumushi), “naqshi chin” (xitoy naqshi, dekorativ san’at) va shu kabi predmet nomlari kiradi. Navoiyning badiiy olamida bu realiyalar aniq moddiy obyektlarni emas, balki nafislik, mukammallik va san’atkorlikning ramzi sifatida qo‘llaniladi.

To‘rtinchi guruh — estetik-metaforik realiyalar, xususan “nigori chin” (chin go‘zali), “chin butlari”, “chinlik gul” kabi birikmalar. Bu guruh xitoy realiyalarining to‘g‘ridan-to‘g‘ri referensial funksiyadan chiqib, badiiy metafora vositasiga aylanganligini namoyish etadi.

Xitoy realiyalari ishtirok etgan frazeologik birliklar

Navoiy ijodida xitoy realiyalari ishtirok etgan ko‘plab barqaror frazeologik birikmalar uchraydi. Ulardan ba’zilari Navoiy asarlarida muntazam takrorlanuvchi barqaror shaklga ega: “nigori chin” — ma’shuqaning go‘zalligini ifodalash uchun,

³Navoiy A. Sab’ai sayyor. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1991.

⁴Navoiy A. Farhod va Shirin / J. Sharipov nashri. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1989

“mushki xito” — sochning qora va xushbo‘y bo‘lishini vasf qilish uchun, “naqqoshi chin” — yuqori darajadagi san’atkorlik ramzi sifatida qo‘llaniladi. Frazeologizm nazariyasi nuqtai nazaridan (A. V. Kunin metodologiyasiga muvofiq) bu birliklar asosan idiomatik frazeologik birikmalar (phraseological unities) guruhiga mansub, ya’ni ularning umumiy ma’nosi komponentlar ma’nosi asosida qisman motivatsiyalangan, biroq yaxlit semantik birlik sifatida qabul qilinadi⁵.

Xususan, “mushki xito” birikmasi Navoiy g‘azallarida ma’shuqaning sochi uchun an’anaviy majoziy ifoda hisoblanadi: real predmet (Xitoydan keladigan mushk) orqali sochning qoraligi va xushbo‘yligi konseptuallashtiriladi. Sh. Rahmatullayevning o‘zbek frazeologiyasi izohli lug‘atida⁶ qayd etilgan an’anaviy majoziy qoliplar bu turdagi birikmalarning sabit semantik tuzilishini tasdiqlaydi. “Nigori chin” esa “Sab’ai sayyor” dostonidagi Dilorom obrazi orqali genetik jihatdan bog‘lansa-da, g‘azaliyotda mustaqil frazeologik birlik sifatida yaxlitlashgan va ma’shuqani nafis go‘zal sifatida vasf etishning umumiy qolipiga aylangan.

Muhim metodologik ta’kid: Navoiy frazeologik tizimida “chin” leksemasi o‘z homonimik potentsialidan ham foydalanadi — bu so‘z bir vaqtning o‘zida toponim (“Xitoy”) va chin turkiy so‘z (“true, real”) ma’nolariga ega. Navoiy ushbu homonimik o‘yinni “chin” (Xitoy) va “chin” (haqiqiy, asl) o‘rtasidagi fonetik-semantik parallelizm orqali stilistik vosita sifatida qo‘llaydi, shu yo‘l bilan matnda qo‘shimcha semantik qatlamlarni yaratadi.

Lingvomadaniy konseptologik tahlil

Zamonaviy lingvomadaniyatshunoslik paradigmasida (V. N. Teliya maktabi) frazeologik birliklar xalqning madaniy kodini, qadriyatlar tizimini va dunyoni konseptualizatsiya qilish usulini aks ettiradigan vosita sifatida tahlil qilinadi⁷. Navoiy

⁵Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. — М.: Высшая школа, 1996.

⁶Рahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. — Toshkent: O‘qituvchi, 1978.

⁷Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996.

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-5, 2026**

asarlaridagi xitoy realiyalari ishtirok etgan frazeologik birliklar ham shunday konseptologik qatlamga ega. Ularni tahlil qilish asosida Navoiy badiiy-madaniy dunyoqarashida “Xitoy” konseptining uchta asosiy komponenti aniqlanadi.

Birinchi, “Xitoy — yuqori san’atkorlik makoni” konsepti. Bu komponent “naqshi chin”, “naqqoshi chin” kabi frazemalarda eng yorqin ifodalangan. Navoiy ijodida xitoy rassomligi, naqqoshligi va hunarmandchiligi — badiiy mukammallikning referent mezoni sifatida keltiriladi. Ikkinchi, “Xitoy — go’zallik va nafislik ramzi” konsepti. Bu komponent “nigori chin”, “chin gullari”, “chin butlari” frazemalarida reallashadi; ayol go’zalligi va umumiy estetik mukammalning etalonik obrazi sifatida namoyon bo’ladi. Uchinchi, “Xitoy — uzoq madaniyat va sarguzasht makoni” konsepti. Bu qavat ayniqsa “Saddi Iskandariy” va “Farhod va Shirin” dostonlarida keng ochiladi: Xitoy qahramonning intellektual va ma’naviy kamolotga erishadigan transformatsion makoni sifatida ishlaydi.

Alisher Navoiy ijodidagi xitoy realiyalari — “Chin”, “Xitoy”, “xoqon”, “mushki xito”, “nigori chin”, “chinsuvor” va boshqalar — shunchaki egzotik detallar emas, balki Navoiy badiiy-lingvomadaniy tizimining funksional komponentlari bo’lib, “Lison ut-tayr”⁸ va “G’aroyib us-sig’ar”⁹ kabi keng ko’lamli asarlarida izchil frazeologik qo’llanish an’anasini shakllantirgan. Ular Buyuk Ipak yo’li orqali O’rta Osiyo madaniyatiga o’zlashgan tarixiy-madaniy aloqalarning lisoniy iz-dalillari bo’lib, Navoiy matnlarida yuqori san’atkorlik, nafislik va egzotik uzoqlik ramzi sifatida qayta konseptuallashgan. Frazeologik qatlamning qiyosiy-lingvomadaniy tahlili Navoiyning nafaqat o’zbek adabiyotida, balki O’rta Osiyo madaniyatidagi xitoy obrazini shakllantirgan muhim lisoniy shaxs ekanligini ko’rsatadi. Bu yo’nalish qiyosiy adabiyotshunoslik va tarjimashunoslik uchun ham, lingvomadaniyatshunoslikning zoonim, toponim va ideonim tadqiqoti uchun ham keng istiqbollari ochadi.

⁸Navoiy A. Lison ut-tayr. — Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1987. — 320 b.

⁹Navoiy A. G’aroyib us-sig’ar. — Toshkent: Fan, 1987.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Navoiy A. Xamsa. — Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991. — 512 b.
2. Navoiy A. Farhod va Shirin / J. Sharipov nashri. — Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 1989.
3. Navoiy A. Sabʻai sayyor. — Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 1991.
4. Navoiy A. Gʻaroyib us-sigʻar. — Toshkent: Fan, 1987.
5. Navoiy A. Lison ut-tayr. — Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʻat nashriyoti, 1987. — 320 b.
6. Rahmatullayev Sh. Oʻzbek tilining izohli frazeologik lugʻati. — Toshkent: Oʻqituvchi, 1978.
7. Бертельс Е. Э. Избранные труды. Т. IV: Навои и Джами. — М.: Наука, 1965. — 499 с.
8. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. — М.: Высшая школа, 1996.
9. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996.

